

MÁRKUS BÉLA

Abogy esik, avagy Abogy (nem) lehet

Mintha a tegnapi történelmi és emberi létbölcseletet, az „ahogy lehet” legalább két írónknál – Reményik Sándornál, illetve Szabó Pálnál is – műcímbe emelt magatartáselvét napjainkra föl- vagy inkább leváltotta volna az „ahogy esik” élet-felfogása, gyakorlata. A kényszerűséghez, a kiszolgáltatottsághoz való fogcsikorgató alkalmazkodás parancsát a könnyelműség, a közömbösség, a hanyagság mosolygó vállalásáé. A felelősségét a felelőtleniségé. A kettő közötti különbség világosabb a hiányos jelszavak kiegészítésével, az „élni, ahogy lehet” mellé oda-állítva a másikat: „ahogy esik, úgy puffan”. A mindegy, hogyan sikerül, lesz, ami lesz kényszeredettsége, felelősségáthárítása egyfelől, másfelől viszont vállalása a felelősségnek. Még ha – mint a Reményik-vers mondja – a „korcs hős, alkuvások hőse” a megalkuvás zsoltárát éneklis, „Keserű, tehetetlen nevetéssel / Békülve meg akármilyen rendeléssel”. Jó negyedszázada a Béládi Miklós szerkesztette akadémiai irodalomtörténet szerzői még hivatkozhattak nem is akármilyen, de egyenesen a párt, az egyedüli, az MSZMP rendelkezésére, hogy ezért volt muszáj, példának okáért, külön portrét, nagyszabásút készíttetni Révai Józsefről. Ma viszont a magyar irodalom történeteit 1920-tól napjainkig felvázoló kötetrel kapcsolatban az merül fel, utólag, erős vágyként, hogy bárcsak – ismét Reményik szavaival szólna – „kínzó kiegyezésre” készítette volna valaki a szerkesztőket, jelesül Szegedy-Maszák Mihályt és Veres Andrászt, nemkülönben a hálózati változat felelősét, Horváth Ivánt. Kiegyezésnek, arányok latolgatásának azonban semmi nyoma, sem az elemzendő alkotók és alkotások, sem a stílus, a tárgyalás- és „beszédmód” tekintetében. Az alapkoncepció az „ahogy esik” (úgy puffan).

A korábbi irodalomtörténetek (a „Spenót”, a „Sóska”) szerkesztési elve tehát az „ahogy lehet”. A Szegedy-Maszák–Veres-féle az „ahogy esik” (úgy puffan).

A kötet „koncepciók, közös kérdések hiányában” szerkesztődött – állították azon a kerekasztal-beszélgetésen is, Kolozsvárott (lásd a Korunk 2008. májusi számát), amelynek a résztvevőit pedig aligha lehet az ókonzervativizmus, az (erdélyi) bezárkózás vádjával illetni, hiszen például a kincses városban nem az ott élő Szilágyi István remekét, a *Hollóidőt* tartották érdemesnek felolvasni, huszonegy órában, hanem a *Harmonia caelestis*. Ugyancsak ők, ott mondják, ami mégiscsak meglepő, hogy a három kötet előszavában mintaként emlegetett Hollier-könyv „csupán egy alibi”, a szórványra történő Belting-utalás pedig félrevezető, s hogy végeredményben „Szegedy-Maszák irodalomtörténet-víziója a múlt század nyolcvanas éveinek posztkommunista, stréber Nyugathoz idomulá-

sának tünete”. Mondhatni persze erre, hogy a (fő)szerkesztő irodalomtörténész-ként egyáltalán nem ilyen tüneteket mutat, sőt, sohasem mutatott, és hogy *A szerző önazonossága József Attila életművében* című dolgozata (is) a különböző megközelítésmódok méltányos mérlegelése, egyensúly- és egyetértés-keresés. A belátástanúsítás lehetne egyszersmind a szerkesztő érdeme is – ám nem az. Az irodalom múlt századi „történetei” zömmel csakugyan mint „hivatali” olvasatok jelennek meg, mellőzve – a kolozsvári ifjak mondják – a lévinasi értelemben vett *etikai közelséget*, de azt az *emberi teljességet* is, amelyre mint a műalkotásokkal kapcsolatos igényre Tamás Attila utalt nagy nyomatókkal, régebbi tanulmánykötete címében.

A III. kötet szerkezeti tagolása pedig olyan felfogást sejtet, amelyhez nagyon is közel áll az irodalom történelmi, politikai, lélektani megközelítése. Még ha ezt – legalábbis a Korunk beszélgetői szerint – észre sem veszi, merthogy a nyitó tanulmánnyal, Romsics Ignác írásával Trianon évét, 1920-at korszakhatárként jelöli meg. Hogy e „nagy nemzeti narratívánkba” illeszkedést (épp) Erdély fővárosában mint „egy sztereotípiá” cipelését nehezményezik, marasztalják el? Tehetik, mindaddig, míg – már a gyermekeik vagy „csak” az unokáik idejében? – költőivé nem lesz a kérdés, hogy vajon van-e még magyar szó Kolozsvárott. Addig, ma, az a kérdésük, hogy vajon miért nincs történészi-társadalomtudományi munka a XX. század más eseményeiről, nemcsak időszerűnek, de helytállóknak is mutatkozik – noha azért, például, 1956 a szó legszorosabb értelmében vett *megítélése* elég bő teret kap a kötetben. Az azonban okkal vethető fel, hogy a szerkezet másik támpillérét, 1945-öt miért Szép Ernő *Emberszag* című kötete adja, pontosabban az a holokausztirodalom, amelynek taglalása mindjárt olyan alapállást mutat, mintha a XX. század második felében tényleg a fasizmus, a náci, a nyilas diktatúrák túlélésének problémái lettek volna az ország, a társadalom, (ha lehet mondani) a nemzet legsúlyosabb gondjai, szemben a kommunizmus, azaz a létezett szocializmus, a népi demokráciától, a Rákosi-diktatúrától a Kádáréig terjedő időszakaiéval. Kálmán C. György amúgy igen élvezetes stílusú és igen hiányos forrásanyagú írása csak erősíti ezt a benyomást, paradox módon még azzal is, hogy kétséget támaszt mind a holokausztfogalom használatának érvényességével kapcsolatban, a szó eredeti jelentése, az „égő áldozat” miatt, mind pedig a magyarság háborús felelősségének korabeli tisztázatlanságával, a szembenezés elmulasztásával összefüggésben. Egyfelől a bővítés jele, hogy – amit később külön tanulmány tárgyal, mégpedig a mértékadó monográfusé, Szirák Péteré – a *Sorstalanság* itt is középponti helyet kap. Másfelől viszont a szűkítésé, hogy a szembenezés irodalmából szóba sem kerül se a valamikor – főleg az időbeli megjelenése okán – elsőként emlegetett Darvas József-mű, a *Város az ingoványon*, se a *Kis könyv baldoklásunk emlékére* Kassáktól, se Déry drámái, a *Tanúk*, az *Itthon* vagy az elbeszélései, az *Alvilági játékok*. A sorban, a hiányzóban ott lenne még a helye a *Pincenaplónak* Nagy Lajostól, az *Író a Hadakútján* Asztalos Istvánjának. És hát Örkénynek. Aki, igaz, a „holokauszt képzetet” helyett a Gulág-világét idézte fel, a *Lágerek népét*, ott próbálva a túlélés módozatait, az *Emlékezőket* faggatván, mi volt, *Amíg ide jutottunk*. Bővítésről árulkodik tovább-

bá, hogy a holokausztirodalom körébe utaltatik Radnóti Miklós költészete (Ferenc Győző okosan megrajzolja a pálya egészét), a szűkítésről, hogy – ki tudja, mi okból – a *Harbach 1944*, az *Egy KZ-láger falára* vagy a *Ravensbrücki passió* költője, Pilinszky pedig nem. De kimarad a „pokol írődeákja”, az a jugoszláviai magyar alkotó, Debreczeni József is, aki előbb a verseiben adott hírt Auschwitz borzalmairól, majd 1950-ben „a hideg forrósággal megírt riportkönyv”, a *Hideg krematórium* következett, amely Bori Imre, a kötetben érdemén alul sem emlegetett irodalomtörténész szerint „a magyar irodalom szinte egyetlen autentikus táborregénye”. Ezek után óvatos fontolást érdemlő tén: a számvetés igényét nem az veti-e föl, aki maga olyannyira nem vet számot a tárgykörébe tartozó irodalommal, hogy még az első Kertész Imre-monográfiát, Szirák Péter könyvét is bátran semmibe veszi.

Hasonló bátorság mutatkozik meg – tények, adatok mellőzése – az úgy látszik, immár évtizedek óta mintaértékűnek tartott folyóirat, az Újhold, illetve az újholdasok dolgában. Nemcsak az furcsa, hogy rajta kívül nincs még egy orgánus széles e hazában – a hazán kívül is csak egy van, az újvidéki Új Symposion –, amelyiknek a története tárgyalásra érdemesülne, hanem az is, hogy a róla és körülötte keltett legendák tovább élnek. Tovább az az állítás, most az Erdődy Edité, hogy a róla és épp csakis csak róla való beszéd – és nem, például, a Magyarok, a Válasz, de akár a Forum, a Csillag, a Kortárs, az Irodalmi Újság/Élet és Irodalom stb. alakulásáról szóló – jeleníti meg „a legegységelműbben” egy időszak társadalmi, (művelődés)politikai változásait. Tovább – igaz, ezt már Sz. Molnár Szilvia állítja –, hogy betiltották; nem megszűnt, hanem megszüntették, ellenében, nyilván, más lapokkal. Ahol, megint csak nyilván, nem az „esztétikai minőség” volt a legfőbb kritérium, és ahol a „központi magot” többek között Pilinszky alkotta. Csakhogy – ezen a vesszőparipán is sokat üggettünk már, de úgy látszik, nem eleget – ha jól számoljuk, a valóban az alapítók közé tartozó költő az Újholdban mindössze egy verset jelentetett meg, a *Parafrázist*, a többit – zömmel – vagy a Vigiliának, vagy a Válasznak adta. S hogy miért? Mert „legalább ezzel jelezhetem emberi és írói hovatartozásomat” – írta, s világosabban nem is írhatta volna a Sárközi Mártának szóló, 1948. január 17-én kelt levelében. Így folytatva: „Különben Lengyel Balázs szememre vetette, mért nem tartok velük? Kereken megmondtam neki, hogy nem hiszek az irodalom korszerinti tagolódásában, s különben is jobb oda tartoznom, ahol szeretnek, mint oda, ahol marnak, ha még talán ott is volna a helyem.” Egy hónap múlva újra főlemlegeti, hogy rengeteg szemrehányást kapott, amiért a Válaszhoz szegődött. „Volt, aki megsértődött, volt, aki belém mart – írja, hozzátéve: – De mindez csak meggyőzőt arról, hogy a jobbik részt választottam.”

Ott van aztán az „írók morális magatartásának” dolga, az a „helytállás, melynek politikai vonatkozásaitól nemigen lehet eltekinteni” – ahogy ez a „*Három éves irodalom*” című tanulmányban szerepel, Nemes Nagy Ágnes egyik interjújára alapozva. Itt az „Újhold-gárda” dicséretére mondta, hogy „mégiscsak megtette a kötelességét, amennyiben írni, bizonyos körülmények között pedig nem írni, egy írónak kötelessége”. Legendát lebegtet, szárnyaltat tovább így ez a gondolat.

Mert hiányzik mellőle az a másik, amelyikre először Ács Margit tizenvalahány évvel ezelőtti esszéje, *A madár a vállán* hívta föl a figyelmet, abból a Kelevéz Ágnessel folytatott beszélgetésből idézve, ahol a költőnő mintegy a későbbi korok irodalomtörténészeinek feladatává tette kinyomozni, világossá tenni, hogy Illyés Gyula és a népiek „mennyi mindennek álltak ellent, miközben mi mindennek nem álltunk ellent”. És ez a belátás és ez az igény nemcsak a Rákosi-diktatúrára érvényes, hanem a Kádár-korszak kezdeteire is. Főként pedig nem annyira a népiek, mint az Újhold-gárda tagjainak ekkori szereplésére nézve. Hogy érvényes volt-e a Haynau rémuralmánál sötétebb időkben, az ötvenes évek végén is, ami az elején, a morális parancs, a hallgatás kötelessége. Mert ha igen, akkor talán érdemelne pár szót – nem magyarázatot! – az a tény, hogy Nemes Nagytól a *Szárzavillám* mégiscsak 1957-ben jelent meg, ugyanakkor, mint Kassák Lajos prózakötete, amelynek a megjelenését – Veres Andrásnak van tudomása erről – sokan „irodalmi sztrájkörésként élték meg”. Rá egy évre pedig, „Nagy Imre és társai” kivégzésének idején, Szabó Magda kapcsolt akkora – épp Lengyel Balázsé a szó – „kezdősebességre” a *Freskó* kiadásával, ami után nehéz lett volna megállnia, hogy ne következzenek szép sorjában előbb *Az őz*, aztán a *Disznótor*, a nem beszédes című *Pilátus* és a többiek. És ha *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon* szerzője, a kötet szerkesztője által az is számon tartatik, hogy Juhász Ferenc 1961-ben megtörte a hallgatás csöndjét, mert kénytelen volt előleget kérni, akkor hogyan keveredhetne gyanúba Ottlik Géza, a „megvesztegethetetlen” is, hiszen az *Iskola a határon* már két évvel korábban, 1959-ben kikerült a nyomdából. Ráadásul úgy lépegettek a hősei, 1957-ben, a Lukács fürdő lépcsőin, „a szabadság enyhe mámorával”, mintha az életre keltőjük teljesen érzéketlenül viseltetett volna az épp eltiport forradalom iránt – pedig hogy mennyire érzékeny volt s maradt, az abból a dolgozathoz derülne ki igazán, N. Pál Józsefnek a „...védeni egy kis várat...” című esszéjéből, amelyet a regény kissé túlbonyolított elemzésében Odorics Ferenc figyelembe se vesz.

A hivatkozásnak ez a hiánya persze nemcsak azt hozza szóba – ismét a Korunk kerekasztalosaiból idézve –, hogy a kötet különböző szövegei, úgymond, „nem tudtak egymásról”, hanem azt a mindennél súlyosabb sejtést is, hogy a szerkesztők se tudták, mit ír egyik-másik szerzőjük. Jelesül a kettős szerepű Veres Andrásról lehet szó, aki az 1956 utáni hallgatásra ítéltéssel, a „publikációs anatómiával” kapcsolatban váltig hangoztatja, hogy Örkenyt mintegy tíz éven át közzlési tilalom sújtotta, s hogy csak '63-ban engedték publikálni, holott a kötet kéziratában előlapozva (azaz a munkáját végezve, lényegében) Berkes Tamás tanulmányában rálehetett volna az állításait cáfoló tényekre. A tanulmányokat – mintegy az egységes átforgalmazás jegyében – átolvasva bizonyosan azt is fontolóra vette volna, hogy például az imént emlegetett újholdasok '56 utáni közléseit, könyveit tekintve miként értelmezhető, kikre vonatkoztatható (s egyáltalán: leírható-e) az a félmondata, amelyik „az íróársadalom nagyobb és fajsúlyosabb részének” „még éveken át” tartó „passzív ellenállását” méltatja. Az egységes átforgalmazás igénye azonban mindenekelőtt a fogalmazásmóddal összefüggésben vetődik fel. A kolozsvári diskurálók észrevételét, miszerint a „dolgozatok egymás

mellett elbeszélő, egymásra még csak nem is fordítható nyelven beszélnek”, megtoldva azzal, hogy elsősorban maga Veres mint szerző az, aki elől jár ebben az el-beszélésben, bennfentes, a jólérsétség látszatát keltő, hallomásokon alapuló, azaz a pletykák stílusát idéző nyelve révén. A másik véglet még kevésbé vonzó persze. Az ott el-beszélők „nyakatekert, a magyarhoz hasonlatos nyelven írt” dolgozatai közül csak abból, a Lőrincz Csongoréból idézve itt, amelyik – szerencsétlen módon, mert a rangos életmű színes gazdagságából mit sem érzékeltetve – Kovács András Ferenc egyetlen versét (*J. A. szonettje*) elemzi. Imigyen: „A »ja« iterációs hozzáférhetősége nyilvánvalóan artikulációs távlatban jelenik meg – ez az ismétléstől megvonja a szubverzió lehetőségét, azt, hogy ez irányíthatatlan, a szó határait feltörő »dadogás«-sá változzon, megszakítva egyúttal a »költői« módon etabliozott mnemotechnika működését.” Ehhez a – maga a szerző látja így – „talán nem teljesen követhető módon” írt szöveghez képest piaci pusmogás például a Bezecky Gáboré. Az irodalomtudományi irányzatok közül a kötet ötletszerűen a „magyar strukturalizmus rövid tündöklését” emeli ki, s egyedülálló módon még függelékekkel is megtoldja, hogy közben közhírré tétesse, Király (István) és Pándi (Pál) „ki nem állhatták egymást”, s ha csak tehették, borsot törtek egymás orra alá. Effajta pusmogásra emlékeztet Veres (András), amikor a „pártvezetés féktelen haragjáról” beszél, vagy arról, hogy Illyés „kis híján” 1961-ben is megkapta a Kossuth-díjat. Különös Tamási Áron számlájára írni, mert kit minősít, hogy Bölöni György felvételre javasolta a pártba. Az pedig dicséretnek furcsa, hogy voltak – és itt egyedül csak Mészöly Miklóst említi, Csoóri Sándorról talán nem szándékosan feledkezve meg –, akik kitértek az egy időben az MSZMP úgymond „galambjai” közé tartozó Aczél Györggyel való eszmecsere elől. De egy személyben említi Czine Mihályt is – irodalomtörténeti munkássága egyedüli jellemzőjeként azt emelve ki, hogy „a népi mozgalom apologetikájára” vállalkozott. Azokat vette védelmébe, eszerint, akik, mint Illyés, mint Németh László – micsoda bűn! – „barátként” jártak össze Aczéllal. Ám akiknek a lelkét még súlyosabb teher nyomhatta: igaz ugyan, hogy a letartóztatott Déry Tibor és más íróársak kiszabadításának reményében, de mégis ők végezték, mert a párt vezetői „rájuk bízta az ENSZ-nek szóló tiltakozó nyilatkozat megszervezését”. Forrás, az állítás igazolására, itt nincs megjelölve. Korábban, ahol e „kompromittáló akció” szóba kerül, Standeisky Éva könyve, *Az írók és a hatalom, 1956–1963* szerepel, több mint húsz oldallal, hogy aki olvasó keresni kezdi a pontos helyet, de nem találja – mert nem találhatja meg! –, az magára vethessen. Érje be annyival, ami netán mégis elbizonytalaníthatja, hogy a Veres András látomásában házról házra járó Illyésék jóvoltából megannyi jeles író által aláírt nyilatkozatnak mindeddig nem sikerült sehol sem föllelni egyetlenegy példányát sem. Ennek közlését Standeisky tartja tudósi kötelességének. Illyés, Németh László sárba rángatásához még az sem illik, amit Eörsi István egy bizonyos kijelentésének védelmére hoz fel Veres, nevezetesen, hogy „nem alaptalan, mégis igazságtalan”. Amit ő állít, az alaptalan és igazságtalan is – mentségére csak az szolgálhat, ha igaza van a minapi Népszabadságnak, amikor *Politizáló gének* című cikkében azt írja (2008. május 24.), hogy „a politikai beállítottságot lényegében a

biológia, egész pontosan génjeink határozzák meg”, s „ha valakit arról akarnánk meggyőzni, hogy mondjuk, ne liberális legyen, az olyan, mintha arra akarnánk rávenni, hogy mostantól barna helyett inkább kék legyen a szeme”. Kétséges persze, hogy mindezt mennyire lehet komolyan venni. Anynyira azonban minden bizonnyal, mint a szerkesztő-szerzőnek azt az összegző véleményét, amelyik jópofa, mert így hangzik: az „irodalmi konszolidáció” főleg azt jelentette, hogy „az írók arra összpontosíthattak, ami igazában a dolguk: az alkotás gondjaira és a vetélytársak szapulására”.

Azon túl, hogy Veres ezt a szapulást csakugyan dolgának tekintette, meglepetést az a társa kelt, az *Irodalom és politika a forradalomban* szerzője, Ständeisky Éva, aki a híresztelésben, a pontosságra nem törekvésben is partnere. Ugyanúgy jár el, ugyanolyan tárgyalásmódot választ, amikor nem nevezi néven, hogy kik szolgálták „vakon” a párt, még az MDP hivatalos vonalát, kik voltak azok az írók, ketten – elárulhatjuk: Aczél Tamás és Nagy Sándor –, akik előbb Sztálin-díjat kaptak, majd a kommunista reformellenzék tagjai lettek. Névtelenek maradnak a Nagy Imre politikáját úgymond „a túlfűtött nemzeti retorika” miatt gyanakodva figyelők, majd az 1955 decemberében (a korábbi Memorandum aláírásának vissza nem vonása, azaz vállalása miatt) párthatározattal megbélyegeztek is. Hogy nyolcan tartottak ki (Déry Tibor és Zelk Zoltán, Benjámin László és Aczél Tamás, Haraszi Sándor és Vásárhelyi Miklós, Losonczy Géza és Szervánszky Endre), ennek tudásához megint csak olyan könyvet szükséges fellapozni, amelyik nincs ott a hivatkozottak között. A tanulmány egyébként 1956 irodalma legfőbb jellemzőjének tartja, hogy „felfokozott magyarságtudat hatotta át”. Ez nem elismerés persze, mint ahogy az sem, hogy a „Trianonnal sebet kapott nemzeti önérzetre gyógyírként hatott a sikernek látszó forradalom”, s ha felvetődne, ki volt az, aki a békekötéssel példálózott, hát bizony egy szem író jöhetne szóba, Füst Milán, éppen aki a *Zokogni szeretnék* című írásában azt merte kérdezni: „Nacionalizmus-e az, ha valaki tönkretett, agyongyötört, megcsonkított, szegény kis magyar hazája sorsán évek óta sírva fakad?”, kijelentve aztán: „Ez a fogalom, hogy hazám, nem légből kapott koholmány”. A tanulmányíró itt csak regisztrál, másutt azonban véleményt is formál. Arról, hogy a népiek „némileg önelégültté” váltak volna, s hogy bizony Petőfi költészete volt az, amelyik „megfelelt az 1956-ban létező kiforratlan és végig gondolatlan szabadságelképzeléseknek”, és miközben a poéták „bódították” magukat meg az olvasóikat, a „harsány negyvennyolcasság elfedte a forradalom értelmezésében keletkezett zavart”, nem csoda, ha a nép „nem tudta, mit is kezdjen a szabadságával”. E sajátos, a „kommunista-ellenes bosszúvágó” formái iránt azért érdeklődő nézőpontból 1956 forradalma tehát a bódítás és a felkészületlenség, a zavarodottság ösze volt.

És a naivitás is, bizonyosan – mint ahogy Tolcsvai Nagy Gábor dolgozata látatja azokat a költőket, Juhász Ferenctől és Nagy Lászlótól Kormos Istvánig és Csoóri Sándorig, akik előbb-utóbb szembesültek, mert szembesülniük kellett „a naiv költői világepítés határaival”. A cím helyesbíthető is akár, e népi gyökerű, ráadásul metaforikus és képviselői költészet korlátait ugratva ki, hogy az eszmetuttatás során meg is nevezze ezek egyikét-másikát. Miután tisztázta persze, hogy

a naivitás a történelmi események cselekvő alakításába vetett hit származéka, nevezett költők pedig azért kerültek távol „a kortárs irodalom más áramlataitól”, mert *A tékozló ország* Juhász éppúgy „a nyelv uralhatóságának megkérdőjelezése nélkül” alkotott, mint ahogy Csoóri is „elutasít minden kételyt a nyelv uralhatóságával kapcsolatban”, az előbbi hozzá még a „Kádár-diktatúra központilag elismert személye” is volt. A nyelvbe vetett bizalom, a nyelvre való ráutaltság kérdése olyan, mint mondjuk, a szocialista realizmus fénykorában az előrevívő erők kereséséé, a párté, a proletariátusé, valamint a szovjet példáé, s ha ezek megvoltak, kerekedhetett a kánon. A másik dogma, unos-untalan szerepeltetve, mint hajdanán mondjuk a pozitív hős kívánalma meg a kiút kereséséé és megmutatásáé, a személyiség egysége – noha Weöres Sándor költészetéről értekezve Ács Pál szükségesnek tartja megjegyezni, aligha gondolja bárki is, hogy a személyesség vagy a személytelenség elegendő remekművek teremtéséhez. Mégis, ahogy a kötet legutolsó tanulmánya, *Az önértelmezés alakzatai kortárs íróknak műveiben* összefoglalja: posztmodern kultúránkban „a szubjektum decentralizálódásáról, az önazonos személyiség megkérdőjelezéséről beszélünk”. Hogy példának okáért a tanulmányírók vagy a szerkesztők személyisége is decentralizált-e, azonosok-e önmagukkal – e konyhai kérdés elhessegethető. El az is, Zsadányi Edit író nő válogatásával kapcsolatban, hogy vajon Gordon Agáta, Forgács Zsuzsa avagy Köves Viktória mellé, netán helyett, nem fért volna-e be a kötet egészében európai hírneve, díjai ellenére is elhallgatott Szabó Magda, Galgóczi Erzsébet vagy Vathy Zsuzsa. Mindezt homály borítja, az viszont tisztán látszik, hogy az „én” grammatikai alannyá személytelenedése érdemesül elismerésre, előnyben vannak az elszemélytelenítő elbeszélői módozatok, s ha a költői mű mögött feltételezhető beszélő én eltűnik, vagy ha nem mint nem mögöttes instancia van jelen, hanem a szövegbeli szerepekben teremtődik meg, ölt arcokat. Ilyen alapon és ilyen okokból elemezheti két szerző is Domonkos István *Kormányeltérésben* című elbeszélő költeményét, egyikük, Kulcsár-Szabó Zoltán merészen állítva, hogy a mű „elemző figyelemben eddig inkább csak a határon túl részesült”, holott ha más nem, Szokolczay Lajos, Pécsi Györgyi vagy Görömbei András lehetnének a megmondható, hogy az ő írásaik nem részesültek semmilyen figyelemben. Mint ahogy másokkal, más okokból is megesett hasonló – egyedül Szilágyi Zsófia teszi szövé, hogy az utóbbi idők úgynevezett paradigmaváltása „elfedte, a perifériára sodorta irodalmunk számos jelentős, értékes alkotását és alkotóját”, és hogy – itt Kálmán C. György véleményére támaszkodva állítja – a „referencialitáshoz” kötődő műveket nem érvekkel utasítja el a kritika, hanem hallgatással inkább.

Az persze a tanulmányírók kisstílűségére vall, ha szántszándékkal nem szerepeltetnek olyan munkákat, amelyek más véleményen vannak, mint ők. Így jár Szerbhórváth György és így Görömbei András is. Az előbbi hiába jelentetett meg *Vajdasági lakoma* címmel monográfiát az Új Symposionról, ha Virág Zoltán számára ismeretlen. Bizonyosan azért, mert árnyaltabban és kritikusabban fogalmaz, mint Virág, aki szerint az Új Sympósok „a provincializmus meddőségét belátva nem az anyanyelvi kultúra ábrándos konzerválása, a hősies önmeghatáro-

zás és a kisebbségi viktimológia érdekében kívántak síkraszállni”, hanem, bizonytalansággal, modernnek vágytak lenni, mindenestül, fellépve a regionális kultúra „vaskalapos védelmezői” ellen. Sütő András monográfiáját, Görömbeit még ravaszabban intézi el a *Dráma és történelem* szerzője, Boka László: tud is róla, meg nem is. Tud, mert a szövegben magában mint a hatalom – értsd, Kádárék, Aczélék, esetleg Ceaușescuék – által „engedélyezett” monográfiát, a nemzetiségi magyar irodalom „hivatalos recepciójának” első darabját hozza szóba, a szerző nevének említése nélkül, az irodalomjegyzékben viszont nem tud róla, csakúgy kihagyja, mint a két kiadást is megért másik monográfiát, Ablonczy László *Nebéz álom* című könyvét. Egyébként is sok a kihagyás, a kifejtetlen érvelés, a bizonyíthatatlan, bizonyíthatatlan állítás.

Egyet-kettőt közülük, kapásból. Egyedül Határ Győző lett volna, aki megelőzte a prózafordulat szerzőit? – amit Hites Sándor is kétkedve kérdez, ám nem teszi hozzá, hogy és hol volt-van Hamvas és Szentkuthy. Vagy az a Hernádi Gyula, akiről – ideológiai okokból? politikai kiállása miatt? – siet teljesen megfedkezni a szakma. Olyan tényállítás is szerepel azonban a *Heliáne* kapcsán, amelyiknek az igazságtartalmáért, hitelességéért biztosan nem szavatolna Hites: hogy Király István „kritikájának köszönhetően veszítette el a publikálás lehetőségét” Határ. Határozott kijelentés az Sz. Molnár Szilviáé is, hogy a '60-as, '70-es évek igazán jelentős neoavantgárd alkotásai (igaz, hozzáteszi, „kevés kivétellel”) mind határainkon kívül születtek, mégpedig a Vajdaságban, Nyugat-Európában, illetve a tengerentúlon. És Erdélyben? Páskándi, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szócs Géza? És a Felvidéken? Cselényi László, szegény, akinek élete, létezési formája a (neo)avantgárd? És Tóth László, Varga Imre? Még ha kisebbségi helyzetük (nemcsak) nyelvi elnyomatottsága miatt nem jutottak is el odáig, mint a párizsi Magyar Műhely alkotói, akik számára „értékként nem a nyelv használata, hanem annak nyelvtana mutatkozik meg”. A következő állomás, a vég vonata azonban a „semmi ironikus élményéből”, a Virág Zoltán emlegette lehetetlenség tudomásulvételéből eredően lehet, hogy a „közösség világának fenntarthatatlanságáig” visz. Szerző, szerkesztők szunyókálására is egy példa: kétséges, hogy (frissen) olvasta Sánta Ferenc műveit az (Györffy Miklós), aki az egyébként nagyon fontos és érdekes munkájában (*A magyar film és irodalom kapcsolatai a hatvanas években*) *Az ötödik pecsétet* novellának nevezi. És a *Húsz óráról* is úgy beszél, mint ahol az a konfliktus forrása, hogy „egy hatalmaskodó funkcionárius lelőtt egy helybeli férfit, majd örökre eltűnt”. A tragikum forrása épp az egyívású szegények egymás ellen fordulása-fordítása, vagy ahogy a kötet más helyein más kisregényekkel együtt lekicsinylően emlegetett, moralizálónak, didaktikusnak minősített mű három mondata összegzi: „Egy cseléd volt ez, tudja, mind a három. Jóska is, Béni is [tudniillik a meggyilkolt], Varga is [tudniillik a gyilkos]. Ismerték egymást mindenkinél jobban.”

Volt róla szó, hogy e kötet tanulmányai viszont nem ismerték egymást. Az „ahogy esik” szerkesztés, az esetlegesség abból a szempontból is zavaró, ami az összeállítás alap gondolatához tartozna, s amelynek tisztázása éppen ezért alapvető lett volna. A második világháború utáni magyar irodalom úgynevezett

„megszakított folytonosságának” tétele a tét. Pontosabban az, hogy 1947-től 1990-ig tartott-e ez a szakasz, miként ezt *Az 1956-os emigráció prózairodalmáról* értekező Hites Sándor állítja, vagy Szilágyi Zsófiának van igaza, aki szerint „megnyugodva konstatálhatjuk, hogy a hetvenes évek végére a magyar irodalom megszakított folytonossága helyreállt”. Nem mindegy azonban, hogy mit fogadunk el. Ha ugyanis a rendszerváltoztatásig nem állt helyre a rend, akkor nincs értelme, például Tandori Dezső költői indulását tárgyalva, a líra '68 és '73 között lezajlott „nagy fordulatáról” értekezni, de a „prózaforulat(ok)” megtörténte is fikcióvá válik. Aligha véletlen azonban, hogy a kötet nem foglal állást, vagy ha mégis, úgy, az „ahogy esik” jegyében, hogy maga sem tesz meg semmit a folytonosság megteremtésének, az életművek egymásra vonatkoztatásának érdekében. Ehelyett azt a látszatot erősíti, mintha a műzsák testvérisége, a képzőművészet, a film, a színház még olyannyira hiányos elemzése is kárpótolhatna az irodalom történeteinek szemet szűrő hiányaiért, mulasztásaiért és hibáiért.

